

UNGVÁRY KRISZTIÁN

**KIUGRÁS
A TÖRTÉNELEMBŐL**

HORTHY MIKLÓS A VILÁGPOLITIKA SZÍNPADÁN

1944. október 15. a modern Magyarország sorsdöntő eseményének dátuma. A jelentősége két szempontból is adott: egyrészt lezárja az ezeréves Magyar Királyság történetét, még akkor is, ha Szálasi Ferenc hungarista munkaállamában a Szent Korona protokolláris szerepe nem szűnt meg. Ennél is fontosabb viszont a kiugrás tétje, azaz a háború lerövidítése és a békefeltételek kérdése. Egy sikeres kiugrás százezrek életét mentette volna meg, és jelentősen lerövidítette volna nemcsak a magyarországi harcokat, hanem a teljes második világháborút. Emellett Magyarország 1945 utáni határait is befolyásolhatta volna.

Az események magyar résztvevői közül sokan évtizedeken át keresték a magyarázatot a kiugrás kudarcára, annál is inkább, mert a történeteket nem tartották eleve elrendeltnek. Ez a felismerés nem véletlen. Hiszen az elvesző, később elfelejtett alternatívák is léteztek, „és kivált jól ismertek voltak a történelmi ágensek számára, akik kalkuláltak velük a maguk életében, dacára annak, hogy utóbb füstbe mentek. Ha azonban most megismerkedünk velük, akkor úgy vesszük ezt a múltat szellemi birtokunkba, ahogyan az valójában volt” – írja a kontrafaktualitás kapcsán felmerülő intellektuális haszonról Niall Ferguson nyomán Gyáni Gábor.¹ Egyáltalán nem egyértelmű ugyanis az, hogy a múlt kizárólag a megtörtént jövőből volna leírható. A történelem szereplőinek cselekvései csak akkor érthetőek meg igazán, ha nem a megtörtént jövőből igazoljuk vissza a múltat, hanem a múltba visszatérve vizsgáljuk az akkori döntési lehetőségeket.

Ez a felismerés adott drámai feszültséget Bokor Péter és Hanák Gábor Századunk című, nagy hatású dokumentumfilm-sorozatának is, amelynek első interjút már 1965-ben leforgatták. Bokor a kérdésben összesen több mint 350 interjút készített, és aprólékos kutatómunkával az események legtöbb fő- és mellékszereplőjét is meg tudta még szólaltatni.² A filmsorozatnak, amelyben műsorvezetőként Cseh Tamás is közreműködött, forradalmi újítása volt, hogy az 1944-es események egy részét színészekkel játszatta el, és az eseményeket az akkori

¹ Lásd Gyáni: A történelmi tudás, 194.

² Az interjúk egy része könyvként is megjelent Bokor: Századunk és Végjáték című kötetében, amelyekre ebben a munkában is bőségesen hivatkozom.

emlékezetpolitikai lózungoktól szinte teljesen mentesen ábrázolta – ami a szocialista korszakban egyáltalán nem lehetett egyszerű feladat.³ 1979-ben Libik András és Kovács András Októberi vasárnap címmel a kor szt  rsz  n  szeit felvonultató nagyjátékfilmet is szentelt a témának.

Horthy Miklós 1944. október 15-i kiugrási kísérletének tárgyalása nem csak emlekezetpolitikai szempontból kitüntetett jelentőségű. Ez minden a XX. századi magyar történelemről sz  l   munkában szerepel, ezenfelül kiterjedt szakirodalma is van. Szerencsére az ezzel kapcsolatos források kifejezetten bőségesnek mondhatók. A kiugrás kapcsán a nyilas kormányzat volt az első, amely nyomozást indított, az I–IV. rendű vádlottak ügyében lefolytatott tárgyalás jegyzőkönyve fennmaradt.⁴ Nem a kiugrásra fókuszálva ugyan, de az 1945 utáni népbírósági perekben több koronatan  t kihallgattak az eseményekről – részben ugyanazokat, akik a nyilas b  r  s  got sem tudták elkerülni.⁵ érdekes részleteket tartalmaz a hungarista mozgalom naplója, amelyet 1978-ban kivonatolt formában Magyarországon is kiadtak.⁶ Szerencsére több r  szrtv  v   is megírta visszaemlekez  s  t,⁷ amelyek esetenként k  l  nbz   kiadásokban és eltérő megfogalmazásokkal jelentek meg,⁸ de emellett bőségesen állnak rendelkezésre különfele feldolgozások is.⁹ Ezekből kiemelendő Carlile Macartney brit történész briliánsan megérte, korát messze

³ A kérdésre lásd Sárközy: Elbesz  lt m  ltjaink, 127–139.

⁴ Lásd ÁBTL A-1310.jegyzőkönyv 1945. január 22.

⁵ A Szálasi per című forráskiadás sajnos nem problémamentes, mert ebben érthetetlen módon több helyen   tfogalmazt  k a jegyzőkönyvben szereplő szöveget.

⁶ Lásd Karsai: „Szálasi naplója”.

⁷ Hennyey: Magyarország sorsa...; Horthy: Emlékirataim; Lakatos: Ahogyan   n láttam; Vattay naplója; Rahn: Ruheloses Leben; Edelsheim-Gyulai: Becsület és kötelesség; Lázár Károly visszaemlekez  sei; Markó: Vörös János visszaemlekez  sei; Hardy: Az Adriától; Rajniss: Szálasi minisztere voltam. Vattay visszaemlekez  se kapcsán megemlítendő, hogy az csupán az 1944–1945 közötti eredeti és   zert helyenként kevesse strukturált feljegyzéseit tartalmazza, miközben Vattay nem sokkal halála előtt egy összeszedettebb visszaemlekez  st is   rt – amire munkámban hivatkozni is fogok. Ebben a munkában szándékosan nem használtam a Paál Jób – Radó Antal szerkesztette, 1947-ben megjelenő A debreceni feltámadás című kötetet, mivel az abban szereplő adatok teljesen ellen  r  zhetetlenek.

⁸ Horthy visszaemlekez  seit eleve részben menye szerkesztette, és a k  l  nbz   kiadások között fontos szövegek változtak meg. Éppen   zert használtam ehhez a tanulmányhoz az első kiadás szövegét, mivel ezt tekintem a leg  nk  bb relevánsnak.

⁹ Lehmann: Unternehmen Panzerfaust; Ölvedi: A budai v  r; Teleki: Nyilas uralom; Korom: Magyarország ideiglenes nemzeti kormánya; Rozsnyói: A Szálasi-puccs; Vigh: Ugrás a sötétbe; Bokor: V  gj  t  k a Duna mentén; Bokor: Zsákutca; illetve leg  j  bban Bartha: Véres város. Az általam   rt Horthy Miklós. A kormányzó és felelőssége 1920–1944 című kötet szintén tárgyalta a kiugrás kérdését. Az újabb kutatások tükrében Horthy felelősségének kérdése m  g súlyosabb mértékben merül fel, mint amennyire ez az említett kötetben szerepel.

HINDY IVÁN VEZÉRŐRNAGY,
AZ I. HADTESTHEZ BEOSZTOTT
TÁBORNOK

AGGTELEKY BÉLA, AZ I. HADTEST
PARANCSNOKA

megelőző munkája.¹⁰ Macartney már az események utáni első évtizedben megszólaltatta az ügy legfontosabb szereplőinek többségét, olyanokat is, akik a későbbi kutatások számára már nem voltak elérhetőek, mint például Edmund Veesenmayer birodalmi helytartót vagy Nádas Lajos vezérkari ezredest, a vkf. 1 (hadművelési) osztályának vezetőjét. A túlélő főszereplők szinte mindegyike írt valamilyen visszaemlékezést vagy emlékiratot. Aggteleky Béla, a budapesti I. hadtest volt parancsnoka svájci emigrációjában egész életét annak szentelte, hogy „vitalevezést” folytasson az események főszereplőivel.¹¹ Ehhez a kezdeményezéshez

¹⁰ Macartney Október 15. című munkája úttörő jellege miatt számos helyen tartalmaz kisebb pontatlanságokat. A kötet 2. kiadása 1961-ben minimális változtatásokkal jelent meg. Sajnos a 2006-ban magyarul is kiadott verzió fordítása rendkívül szakszerűtlen, nem beszélve azokról a jegyzetekről, amelyekkel a fordító ellátta a jobb sorsra érdemes szöveget.

¹¹ Aggteleky 1977-ben bekövetkezett halála után irathagyatékát a Hadtörténeti Levéltárra hagyományozta – ez volt az első, emigrációból visszatérő komolyabb irategyüttes, amelyet 1988 után számos egyéb anyag követett.

mások is csatlakoztak, így az események fő- és mellékszereplőinek jelentős része egymásra is reflektálni tudott.

Nem elhanyagolható azoknak a műveknek a száma sem, amelyek meseszerű elemeket is tartalmaznak, és burkoltan vagy nyíltan bizonyos emlékezetpolitikai célok népszerűsítése érdekében íródtak. A Horthy-kultusz mai ápolói mellett¹² elsősorban a Szocialista Magyarorszáért Érdemrendtől (1985) a Kossuth-nagydíjig (2011) ívelő kitüntetéssorral felvértezett Nemeskürty István jeleskedett abban, hogy a közvéleményt befolyásoló, ámde tudományosan sokszor teljesen megalapozatlan állításával megágyazzon egy pozitívabb Horthy-képnek.¹³

A bőséges szakirodalom ellenére úgy gondolom, hogy több ok is van, ami miatt szükséges újra feldolgozni a kiugrás történetét. A legfontosabb ennek a munkának a korábbiaktól teljesen eltérő fókuszja: nemcsak a kiugrás történetét kívánja bemutatni, hanem az alternatívák kérdésére is fókuszál. A történetírás nem tárt fel teljes körben, hogy az ügy résztvevői közül ki miről tudhatott és miről nem. Ugyanígy vizsgálatot érdemel az a kérdés is, amely a kortársak egy részének is szorongást okozott, nevezetesen az, hogy a megtörtént eseményeknek nagyon is voltak alternatíváik, és az események irányítóinak felelőssége a rossz döntéseikért megkerülhetetlen. Mivel a kiugrással kapcsolatos fő művek 1990 előtt jelentek meg, szerzőik nem ismerhették az üggyel kapcsolatos népbírósi-állambiztonsági iratok zömét. Számos, időközben kutathatóvá vált és az események kulcsszereplőihöz köthető hagyatékot, illetve visszaemlékezést eddig nem értékelt ki a tudomány.¹⁴ Nem dolgozták fel az események másod- és harmadvonalban szereplő személyeinek levéltári anyagait sem.¹⁵ Másrészt viszont visszatérő jelenség, hogy az egyes szerzők az eredeti források információi

¹² Elsősorban Zetényi-Csukás Ferenc, Bernáth Zoltán, Isépy Dezső és Raffay Ernő munkái tartoznak ebbe a körbe.

¹³ Lásd Nemeskürty: *Mi történt velünk?*, illetve Nemeskürty: *Búcsúpillantás* című, az emlékezetpolitika és a népszerűsítő irodalom határmezsgyéjén mozgó alkotásait.

¹⁴ Elsősorban Aggteleky Béla gyűjteményére gondolok, amelyben szinte minden fontosabb szereplő igen részletesen reflektál a felvetett kérdésekre, többszörösen is körbejárva azokat, valamint a nyilas Andreánszky Jenő alezredes kulcsfontosságú visszaemlékezésére (mindkettő a hadilevéltárban férhető hozzá). Ezen túl Gosztonyi Péter Bernben élt magyar történész is rendkívül értékes anyaggyűjtést végzett a témában, amit sajnálatos módon saját maga sem értékelt ki teljes körben.

¹⁵ A tartalékos és hivatásos tisztek személyi okmánygyűjtői, illetve igazolási iratai e kutatás rendkívül értékes forrásai voltak. Az 1945 utáni eljárásokban az október 15-i eseményekhez való viszony kitüntetett jelentőséggel szerepelt. Természetesen ezeket az iratokat is szigorú forráskritikával kell vizsgálni, amit azonban jelentősen megkönnyítenek azok a kereszthivatkozások, amelyek ezekben fellelhetők. Kutatásomhoz ebben az irattípusban több mint 200 személy anyagát néztem át. Sajnálatos módon a dokumentáció korántsem maradt fenn teljes terjedelemben.

helyett egymás téves adatait adják tovább. A rendszerváltásig nem voltak hozzáférhetőek a szovjet hadműveleti iratok sem. Ezért vizsgálatom minden korábbinál több forrást tudott feldolgozni. A kiterjedt szakirodalom ellenére máig nincs megnyugtatóan tisztázva az események kronológiája, illetve a többször egymással párhuzamosan futó történetek egymáshoz való viszonya. Az alábbi írás arra vállalkozik, hogy a rendelkezésre álló források és feldolgozások segítségével összeállítsa az események kronológiáját, illetve feltárja a kérdés legfontosabb forrása-inak keletkezéstörténetét, valamint utaljon azokra a legfontosabb lehetőségekre, amelyek kihasználatlanok maradtak.

A kiugrás kapcsán talán az „árulás” a leggyakrabban felmerülő kifejezés. Nem véletlenül, hiszen az ügy szereplői utólag kölcsönösen egymást okolták az akció sikertelenségéért, és ehhez sokszor bűnbakokat is kerestek. Ehhez képest viszont még a lelkes szélsőjobboldali katonatisztek közül is többen szükségesnek tartották Horthyt biztosítani arról, hogy ők egyáltalán nem árulták el kormányzójukat, hanem csupán a parancsait teljesítették. Csakugyan, a kérdéses szövegek alaposabb tanulmányozása azzal a meghökkentő tapasztalattal is jár, hogy Horthy október 15-i kiáltványa, Vörös János hadparancsa, majd Horthy október 16-i lemondónyilatkozata között komoly logikai kapcsolat állapítható meg. Egyáltalán nem abszurd tehát az az interpretáció, amely szerint a kiugrás bukása valójában nem „a vezérkar árulása” miatt történt.¹⁶ Ennek a kötetnek célja az is, hogy bemutassa, milyen döntések vezettek a magyar történelem egyik legnagyobb hatású katasztrófájához.

¹⁶ Ezen a ponton saját korábbi állításomat is módosítanom kell. A kormányzó és felelőssége című kötetem 91. oldalán a kiugrás kapcsán azt írtam, hogy Horthynak szembesülnie kellett azzal, hogy tisztjeinek többsége elárulta őt. Horthy csakugyan megfogalmazta ezt a vádat, azonban ahogyan a későbbiekben is bizonyítani fogom, igazságtalanul járt el. Volt ugyan, aki elárulta a kormányzót, azonban a tisztek messze túlnyomó többségére nem ez az attitűd volt jellemző, és Horthy saját maga tehetett arról, hogy akciója kudarcot vallott.